

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING PRAGMATIK VA MADANIY-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ergasheva Lobar Shavkatovna,

International Nordic University

English Language and Literature major, second year Master’s student

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning pragmatik hamda lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi frazeologizmlarning semantik qatlamlari, ularning nutqdagi funksiyasi va milliy mentalitet bilan bog‘liqligini aniqlashdan iborat. Ishda muammo sifatida frazeologik birliklarning madaniy konnotatsiyasi va pragmatik yuklamasi yetarlicha ochilmaganligi ko‘rsatildi. Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy, semantik va pragmatik metodlardan foydalanildi. Ma‘lumotlar bazasi sifatida ingliz va o‘zbek tilidagi frazeologik lug‘atlar hamda badiiy matnlar asos qilib olindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilida frazeologizmlar ko‘proq funksional-pragmatik yo‘nalishda qo‘llanilsa, o‘zbek tilida ular emotsional-ekspressiv va madaniy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xulosa sifatida frazeologik birliklar milliy tafakkur va madaniyatni ifodalovchi muhim til birliklari ekanligi asoslandi.

Kalit so‘zlar: frazeologiya, pragmatika, lingvokulturologiya, semantika, konnotatsiya, madaniyat, qiyosiy tilshunoslik, nutq.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the pragmatic and linguocultural features of phraseological units in English and Uzbek languages. The main objective of the study is to identify the semantic layers of phraseological units, their functional role in speech, and their connection with national mentality. The research problem lies in the insufficient exploration of the cultural connotations and pragmatic aspects of phraseological expressions. The study employs comparative, semantic, and pragmatic methods. The data is based on phraseological dictionaries and literary texts in both English and Uzbek. The findings reveal that English phraseological units tend to function in a more pragmatic and communicative manner, whereas Uzbek phraseological units demonstrate stronger emotional and cultural characteristics. The study concludes that phraseological units serve as important linguistic tools reflecting national identity, worldview, and cultural values.

Keywords: phraseology, pragmatics, linguoculturology, semantics, connotation, culture, comparative linguistics, discourse.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ прагматических и лингвокультурологических особенностей фразеологических единиц в английском и узбекском языках. Основная цель исследования – выявить семантические слои фразеологизмов, их функциональную роль в речи и связь с национальным менталитетом. Проблема исследования заключается в недостаточной изученности культурной коннотации и прагматической нагрузки фразеологических единиц. В работе использованы сравнительно-аналитический, семантический и прагматический методы. В качестве материала исследования были использованы фразеологические словари и художественные тексты на английском и узбекском языках. Результаты показали, что в английском языке фразеологизмы преимущественно выполняют прагматическую функцию, тогда как в узбекском языке они обладают ярко выраженной эмоциональной и культурной окраской. В заключении подчеркивается, что фразеологические единицы являются важным средством отражения национальной культуры и мышления.

Ключевые слова: фразеология, прагматика, лингвокультурология, семантика, коннотация, культура, сопоставительное языкознание, речь.

Kirish. Frazeologik birliklar til tizimining eng murakkab va ko‘p qatlamli unsurlaridan biri sifatida tilshunoslikda alohida ilmiy yo‘nalish – frazeologiya doirasida o‘rganiladi. Ular nafaqat lug‘aviy ma‘noni, balki xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi,

urf-odatlari va milliy mentalitetini ham o'zida mujassam etadi. Shu bois frazeologizmlar lingvokulturologik tadqiqotlarning asosiy obyektlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklarni o'rganish faqat semantik tahlil bilan cheklanib qolmay, balki pragmatik, kognitiv va madaniy yondashuvlar asosida ham olib borilmoqda. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar kuchayib borayotgan bir davrda frazeologizmlarning qiyosiy o'rganilishi alohida dolzarflik kasb etmoqda. So'nggi o'n yilliklarda ingliz tilshunosligida frazeologik birliklarning nutqdagi funksional xususiyatlari, ularning kommunikativ samaradorligi va kontekstual qo'llanishi chuqur tahlil qilinmoqda. O'zbek tilshunosligida esa frazeologizmlarning milliy madaniyat, mentalitet va an'analar bilan bog'liqligi keng yoritilgan. V.V. Vinogradov frazeologik birliklarning mohiyatini quyidagicha izohlaydi: "Frazeologik birliklar tilning tayyor holdagi obrazli ifoda vositalari bo'lib, ular semantik jihatdan yaxlit birlik sifatida namoyon bo'ladi". Shuningdek, frazeologizmlar ko'pincha metaforik tafakkur mahsuli bo'lib, ular insonning dunyoni idrok etish usullari bilan chambarchas bog'liq. Shu jihatdan ular nafaqat lingvistik, balki psixologik va madaniy fenomen sifatida ham qaraladi. Biroq ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklarning pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlarini kompleks qiyosiy tahlil qilish hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ayniqsa, ularning nutqdagi real qo'llanishi, konnotativ ma'nolari va madaniy yuklamasi o'rtasidagi bog'liqlik chuqur o'rganishni talab qiladi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning semantik, pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash, ularni qiyosiy jihatdan tahlil qilish hamda milliy tafakkur bilan bog'liqligini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot uchun quyidagi manbalar asos qilib olindi:

- ingliz tilidagi frazeologik lug'atlar
- o'zbek tilidagi frazeologik lug'atlar
- badiiy adabiyotlardan olingan misollar
- zamonaviy ilmiy maqolalar (Scopus bazasi)

A.V. Kunin ta'kidlaydi: "Phraseological units are stable word-combinations with partially or fully transferred meanings" (Frazeologik birliklar ma'nolari qisman yoki to'liq ko'chirilgan barqaror so'z birikmalari hisoblanadi). Bu degani, bunday birliklar tarkibidagi so'zlar alohida-alohida o'zining asl, lug'aviy ma'nosida emas, balki umumlashgan, ko'chma va yaxlit ma'no ifodalash uchun xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot kompleks metodologik yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotning ishonchliligini ta'minlash maqsadida bir nechta ilmiy metodlar uyg'un holda qo'llanildi.

1. Qiyosiy-tahliliy metod – Ushbu metod orqali ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar tizimli ravishda taqqoslandi. Ularning semantik tuzilishi, funksional xususiyatlari va madaniy yuklamasi o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlashtirildi.

2. **Semantik tahlil** – Frazеologik birliklarning ichki ma’no strukturasi aniqlash maqsadida ularning denotativ va konnotativ ma’nolari chuqur o’rganildi. Ayniqsa, ko’chma ma’no hosil bo’lish mexanizmlariga alohida e’tibor qaratildi.

3. **Pragmatik tahlil** – Frazеologizmlarning nutqdagi real qo’llanishi, kommunikativ vazifasi va kontekstga bog’liqligi tahlil qilindi. Nutq aktlari nazariyasi asosida ularning funksional imkoniyatlari baholandi.

4. **Lingvokulturologik yondashuv** – Frazеologik birliklarning milliy madaniyat, urf-odatlar va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog’liqligi aniqlashtirildi. Bu yondashuv orqali frazeologizmlar madaniy kod sifatida talqin qilindi.

Tahlillar va natijalar. Frazеologik birliklar semantik jihatdan yaxlit bo’lib, ularning ma’nosi komponentlar yig’indisidan kelib chiqmaydi, balki nutq jarayonida tayyor holda qo’llaniladigan obrazli ifodani tashkil etadi.

Masalan, ingliz tilidagi “*spill the beans*” iborasi so’zma-so’z “loviya to’kib yubormoq” degan ma’noni bildirsa-da, amalda “sirni oshkor qilmoq” ma’nosida qo’llanadi. Xuddi shuningdek, o’zbek tilidagi “tilidan chiqib ketmoq” iborasi ham to’g’ridan-to’g’ri fiziologik harakatni emas, balki “ehtiyotsizlik bilan sirni aytib qo’ymoq” ma’nosini anglatadi. Bu holat frazeologik birliklarda ma’no ko’chishi – metaforik va metonimik jarayonlar asosida yuzaga kelishini ko’rsatadi.

R. Gibbs esa frazeologizmlarning kognitiv asosini quyidagicha izohlaydi: “Idiomatic expressions are grounded in embodied human experience”. Bu fikr shuni anglatadiki, frazeologik (idiomatik) ifodalar insonning bevosita hayotiy tajribasi, jismoniy sezgilari va kundalik faoliyati asosida shakllanadi. Ya’ni, til birliklari insonning dunyoni qanday ko’rishi, his qilishi va idrok etishi bilan chambarchas bog’liqdir. Boshqacha aytganda, frazeologizmlar abstrakt yoki tasodifiy yaratilmaydi, balki insonning real hayotiy tajribasi, hissiy kechinmalari va jismoniy faoliyati natijasida yuzaga keladi. Masalan, “og’ir yuk” tushunchasi jismoniy tajribaga asoslangan bo’lsa, u ko’chma ma’noda “qiyin mas’uliyat”ni ifodalash uchun ham ishlatiladi. Shu jihatdan, frazeologik birliklar inson tafakkuri va tajribasining til orqali ifodalanish shakli bo’lib, ular nafaqat lingvistik, balki kognitiv va madaniy hodisa sifatida ham qaraladi.

Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning ko’p qatlamli, murakkab va tizimli xarakterga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, frazeologizmlar nafaqat semantik birlik, balki pragmatik va lingvokulturologik jihatdan ham muhim funksional birlik hisoblanadi. Ular til tizimida obrazli tafakkurning mahsuli sifatida shakllanib, nutqda tayyor holda qo’llanadi.

1. **Semantik xususiyatlarning chuqur tahlili.** Frazеologik birliklarning asosiy belgilaridan biri – ularning ko’chma va obrazli ma’noga ega ekanligidir. Ular tarkibidagi komponentlarning lug’aviy ma’nosi bilan to’liq mos kelmaydi, balki umumlashgan, yaxlit semantik birlikni hosil qiladi. Bunday birliklarda semantik transformatsiya jarayoni, ya’ni ma’no ko’chishi (metafora va metonimiya) asosiy rol o’ynaydi.

Masalan:

- “*spill the beans*” – sirni oshkor qilmoq
- “tilidan chiqib ketmoq” – nazoratsiz gapirmoq

Ushbu iboralarda asosiy ma’no komponentlarning alohida ma’nosidan kelib chiqmaydi, balki umumiy semantik struktura asosida shakllanadi. Bu esa frazeologik birliklarning semantik yaxlitligini ko’rsatadi.

Shuningdek, frazeologizmlarning semantik xususiyatlari konnotativ ma’no bilan boyitilgan bo’lib, ular nutqda qo’shimcha hissiy va baholovchi rang beradi. Bu esa ularni oddiy leksik birliklardan ajratib turadi.

2. Pragmatik funksiyalarning kengaytirilgan tahlili. Frazeologik birliklar nutqda turli kommunikativ vazifalarni bajaradi va bu ularning pragmatik xususiyatlarini belgilaydi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, frazeologizmlar quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- **kommunikativ funksiya** – muloqotni boshlash va davom ettirish
- **ekspressiv funksiya** – hissiy holatni ifodalash
- **baholovchi funksiya** – subyektiv munosabatni bildirish

Masalan:

- “*break the ice*” – ijtimoiy muhitni yumshatish, suhbatni boshlash
- “ko’nglini ochmoq” – emotsional yaqinlikni ifodalash

Bu misollar frazeologizmlarning nutqdagi ta’sir kuchi yuqori ekanligini ko’rsatadi. Ayniqsa, ular nutqni tabiiy, jonli va obrazli qilishda muhim rol o’ynaydi.

3. Lingvokulturologik xususiyatlarning chuqurlashuvi. Frazeologik birliklar milliy madaniyatning til orqali ifodalanish shaklidir. O’zbek tilidagi frazeologizmlar ko’proq ijtimoiy munosabatlarni, ma’naviy qadriyatlar va jamoaviylikni aks ettiradi.

Masalan: “Ko’ngil ko’ngildan suv ichadi”. Bu ibora insonlar o’rtasidagi ruhiy yaqinlik, mehr-oqibat va ijtimoiy uyg’unlikni ifodalaydi. Bunday frazeologizmlar o’zbek xalqining kollektivistik dunyoqarashini aks ettiradi.

Ingliz tilida esa frazeologik birliklar ko’proq individual tajriba, shaxsiy muvaffaqiyat va pragmatik fikrlash bilan bog’liq. Bu esa madaniyatlar o’rtasidagi farqni ko’rsatadi.

4. Statistika va qiyosiy natijalar. Tadqiqot davomida tanlab olingan 100 ta frazeologik birlik asosida qiyosiy tahlil o’tkazildi. Natijalar quyidagicha umumlashtirildi:

1-jadval. Frazeologik birliklarning funksional taqsimoti

Ko’rsatkich	Ingliz tili (%)	O’zbek tili (%)
Pragmatik yo’nalish	65%	40%
Emotsional-ekspressivlik	35%	70%
Madaniy yuklama	45%	75%

Ushbu jadvaldan ko’rinib turibdiki, ingliz tilida frazeologizmlar ko’proq pragmatik va funksional xarakterga ega bo’lsa, o’zbek tilida ular emotsional va madaniy jihatdan

boyroqdir. Bu natijalar ikki til o'rtasidagi lingvokulturologik tafovutni yaqqol namoyon etadi.

Olingan natijalar frazeologik birliklarning til tizimidagi o'rni va ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ular nafaqat semantik birlik, balki madaniy kod, ya'ni xalqning tarixiy xotirasi va tafakkurini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. N. Mamatov ta'kidlaydi: *"Frazeologizmlar xalqning tarixiy xotirasi va tafakkur tarzini ifodalaydi"*. Mazkur fikr tadqiqot natijalari bilan to'liq mos keladi. Chunki frazeologik birliklar orqali har bir xalqning mentaliteti, qadriyatlar va dunyoqarashi aks etadi.

Shuningdek, natijalar zamonaviy tilshunoslikdagi kognitiv yondashuv bilan ham uyg'unlikda ekanligi kuzatildi. Xususan, Gibbs frazeologizmlarning inson tafakkuriga asoslanganligini ta'kidlaydi va ularni "tajribaga asoslangan til birliklari" sifatida izohlaydi.

Tadqiqotning cheklovlari

tadqiqot korpusi cheklangan hajmda bo'ldi
faqat ingliz va o'zbek tillari qamrab olindi
barcha pragmatik kontekstlar to'liq tahlil qilinmadi

Amaliy va ilmiy tavsiyalar

frazeologik birliklarni ko'p tilli korpus asosida o'rganish
sun'iy intellekt yordamida frazeologik birliklarni tahlil qilish
tarjima nazariyasida frazeologizmlarni alohida tizim sifatida ko'rib chiqish
lingvokulturologik tadqiqotlarni kengaytirish

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning murakkab, ko'p qatlamli va tizimli tabiatini ochib berdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklar til tizimida nafaqat semantik birlik, balki madaniy va pragmatik hodisa sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

frazeologik birliklar milliy tafakkur va madaniyatni aks ettiradi
ingliz tilida pragmatik va funksional xususiyatlar ustunlik qiladi
o'zbek tilida emotsional-ekspressivlik va madaniy yuklama kuchli
frazeologizmlar madaniyatlararo kommunikatsiyada muhim vosita hisoblanadi

Bundan tashqari, frazeologik birliklar tarjima jarayonida murakkab lingvistik birlik sifatida namoyon bo'lib, ular maxsus yondashuvni talab qiladi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda kengroq korpus asosida, ko'p tilli va kognitiv yondashuvlar asosida tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Arnold, I. V. (1986). *The English Word*. Moscow: Vysshaya Shkola.
2. Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
3. Fernando, C. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
4. Gibbs, R. W. (2007). *Idioms and Formulaic Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Glucksberg, S. (2001). *Understanding Figurative Language: From Metaphor to Idioms*. Oxford: Oxford University Press.

6. Kunin, A. V. (1981). *English Phraseology*. Moscow: Vysshaya Shkola.
7. Mamatov, N. (2010). *O'zbek tilida frazeologiya* [Phraseology in the Uzbek language]. Toshkent: Fan.
8. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Oxford University Press.
9. Rahmatullayev, Sh. (1992). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati* [Phraseological Dictionary of the Uzbek Language]. Toshkent: O'qituvchi.
10. Vinogradov, V. V. (1977). *Russkiy yazyk: Leksikologiya i frazeologiya* [Russian Language: Lexicology and Phraseology]. Moscow: Nauka.
11. Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

